

Kudrna, Jaroslav

Studie k vlastnickým formám

In: Kudrna, Jaroslav. *Studie k barbarským zákoníkům Lex Baiuvariorum a Lex Alamanorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 51-74

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119037>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV

STUDIE K VLASTNICKÝM FORMÁM

V této části své práce pojednáváme o poměru tradic a donací k beneficiu a prekarii, jinými slovy, pokusíme se vymezit mezi nimi podstatné souvislosti, které se počínaje stol. 7. projevují na území franské říše, především v jejích východních částech, a v nichž je možno hledat zárodky plně rozvinutého feudalismu. Obsah jednotlivých tradic a donací – rozsah těchto pojmů se kryje pouze částečně – tvoří východisko pro poznání vývojových tendencí feudalisující se společnosti. Mnohé vztahy, které jsou typické pro vrcholný feudalismus, byly by nepochopitelné, kdybychom nevzali v úvahu právě proces, jehož byly důsledkem. Na to upozorňovali velmi často již klasické marxismu-leninismu. Engels sám ve své známé studii o proměnách majetkové držby ve století 8. ukázal na souvislost mezi beneficiem a lénem, tedy mezi dvěma společenskými institucemi, které souvisí spolu vývojově, mezi nimiž je však podstatná obsahová rozdílnost.¹⁾ Na druhé straně je třeba upozornit na to, že nelze pochopit řadu jevů přechodného stadia právě bez znalosti pozdějšího vývoje. Na to poukázal již K. Marx v úvodu k politické ekonomii: „Buržoasní společnost je nejvyvinutější a nejrozmanitější historická organizace výroby. Kategorie, které vyjadřují její poměry, pochopení jejího rozčlenění, dovolují proto zároveň proniknout do rozčlenění a výrobních vztahů všech zaniklých společenských forem, z jejichž trosek a prvků je budována, jejichž nepřekonané zbytky částečně ještě vleče s sebou.“²⁾

Klasikům marxismu-leninismu šlo o to, aby postihli celou komplexnost vývoje, a proto zdůrazňovali, že je nutné studovat jednotlivé jevy nejdříve v jejich čisté podobě. Engels sám počítá k velkým zásluhám P. Rotha, že očistil pojem beneficia od podružnějších, náhodných rysů a že nám podal jeho obraz v klasické formě. Prakticky ovšem může takto vypreparovaný čistý jev sloužit jako prostředek k pochopení i ostatních variant, které jsou kvalitativně plnější, obsahově mnohotvárnější. Přesvědčíme se názorně o tom, že se právním i ostatním historickým pojmům dostává i v témž časovém období různého významu, že rozdílný vývojový stupeň přímo modifikuje a často mění k nepoznání původní význam. Tato skutečnost je nápadná především u oněch pojmů, které byly recipovány z římského otrokářského

práva a které byly později církví uplatňovány při prosazování jejich práv jak vůči poddanému obyvatelstvu, tak i proti zásahům světských feudálů.

Darování církvi je možno zhruba rozdělit do dvou velkých kategorií. Jde především o darování králů a knížat. Nejtypičtější v tomto ohledu jsou donace merovejských králů velikým franským klášterům, obdobou těchto darování jsou pak i donace bavorských knížat z rodu Agilolfingů. Do druhé kategorie lze řadit ony donace, které byly realizovány buď světskými velmoži, anebo – a těch je většina – obcíničky, kteří tak pozbývali svůj alod a dostávali se do závislosti velkých pozemkových držitelů.

Z jakého hlediska je nyní zapotřebí k donacím přistupovat? Jaké poměry lze vyčíst z tradičních listin? Donace a tradice nejsou důležité pouze svým obsahem, jímž se obvykle vypočítává darovaná půda s příslušnými nevolníky, nýbrž jsou důležité stejně, i pokud jde o jejich právní formu. Jestliže se nám po obsahové stránce jeví jako důležitý pramen pro poznání postavení znevolněného obyvatelstva, po případě i pro třídní zařazení samých donátorů, jejich poměru k výrobním prostředkům, pak stránka formální doplňuje mnohé, pokud jde o vztahy právní nadstavby specifické pro zachycení vlastnických vztahů jak na velké pozemkové držbě církevní, tak i světské. Bylo zajisté nedostatkem starší buržoasní historiografie, že tuto stránku ignorovala a tím dospěla k pojetí sceleného, jednotného, centrálně řízeného velkostatku již pro období raného feudalismu (Inama Sternegg).³⁾

Pokud jde o vlastnické poměry, dlužno si pak uvědomit, že v řadě donací a především tradic máme již zárodky toho, co se později vyvinulo v terminologii středověkých právníků v pojem děleného vlastnictví. „Pod obecný pojem vlastnictví zahrnovalo feudální právo nejen vlastnictví alodního vlastníka, který nad sebou neměl jiného vrchního vlastníka, nýbrž také všechny nekonečné rozmanité formy věčného panství dědičného, doživotního nebo dočasného panství, v němž převládalo právo disposiční nad právem poživacím nebo právo poživací nad právem disposičním, panství vykonávané v přítomnosti nebo panství, s jehož možným výkonem se jen počítalo pro budoucnost atd.“⁴⁾ Musíme si všimnout nejen samé formy darování, nýbrž i jejího doplňku, který je v mnohých darováních běžný, tj. zpětného propůjčení, a to ať už jde o zpětné propůjčení formou beneficiální nebo formou prekarie, tedy všech podmínek tohoto propůjčení, všech forem závislosti z ní vyplývající. Zvláště v Bavorsku se pak setkáváme ještě s jedním důležitým ustanovením, totiž s propůjčením na základě souhlasu knížete. Co znamenal tento souhlas? Je možno jej vykládat v souvislosti s lenním zřízením? Do jaké míry tento souhlas omezoval disposiční možnosti držitelů pozemků? I prozkoumání této stránky má význam nejen pro zajištění forem držby, nýbrž i případného stupně etatisace.

Konečně je na místě připomenout ještě jednu funkci, která vyplývá z řady tradic a která má eminentní význam pro zjištění občinných vztahů. Jde totiž o souhlas příbuzných, sousedů nebo ostatních členů rodiny. Je tudíž zřejmé, že prozkoumání funkce tradic nejen po stránce obsahové, nýbrž i formální může přispět k objasnění

procesu, jímž byly likvidovány staré vlastnické občinné formy a nahrazeny vlastnickými formami feudálními, které se zakládaly na nadvládě velkých držitelů půdy a znevolnění většiny pracujícího obyvatelstva.

DONACE A TRADICE

V donacích a tradicích, jak se s nimi setkáváme v pramenech 6. až 9. století, je možno spatřovat jakousi kontinuitu, byť ne úplnou, se staršími způsoby darování i souvisící s nimi správy církevního majetku v pozdním římském impériu. Z historické literatury je známo, že se církvi dostalo plné možnosti nabývat majetku teprve v době Konstantinově. Roku 321 udělil Konstantin církvi právo získávat dědické odkazy. Ovšem již předtím disponovaly křesťanské obce značným majetkem.⁵⁾ Ale právě proslulé edikty Konstantinovy zajistily právně církvi možnost provádět nej-různější majetkové transakce.

Narůstání církevního majetku byla pak ku prospěchu četná ustanovení kanonického práva, týkající se vlastní správy majetku. Od 3. století se hlavním správcem majetku stává biskup, ale nepřináší mu možnost majetek zcizovat. Mohl jej pouze pronajímat. A nepřekvapí, že právě na církevních statcích se projevují velmi brzy skoro všechny způsoby nájmu, které jsou známy, římského hospodářského života, především z praxe římských municipií s tak zvanými *agri vectigales*.⁶⁾

Církevní propaganda velmi brzy potřebovala vynakládat značné úsilí k tomu, aby ideologicky zdůvodnila oprávněnost všech druhů darování církvi. Sv. Augustin přímo doporučuje, aby každý považoval církev za své další dítě, jemuž je povinen majetkovým odkazem. „... má-li jednoho syna, nechť považuje Krista za druhého, má-li dva, nechť považuje Krista za třetího, má-li deset, nechť z Krista učiní jednáctého.“⁷⁾

Již v římské době se ustálil zvyk donací po smrti. Takovéto donace se považovaly jaksi za humánnější a byly církevními otci všemožně doporučovány. I Salvian, který jinak horlí proti církevním zlořádům s majetkovými transakcemi, tyto donace všemožně doporučuje.⁸⁾ Kdo církev neučinil svým dědicem, nemaje dětí, byl považován za zločince.

Jaký byl praktický důsledek této církevní propagandy, o tom je možno si učinit obraz i z toho, že i státní moc, která jinak v pozdním Římě se snahami církve sympatizovala, tenkrát často vystupovala proti křiklavým případům. Tak císař Valentinian I. ediktem r. 370 přímo zakázal, aby klerici navštěvovali vdovy nebo sirotky, a prohlásil všechny donace, které byly vynuceny morálním nátlakem, za neplatné. O 20 let později císař Theodosius, který, jak známo, církev neobyčejně favorisoval, sáhl ke stejným opatřením.⁹⁾ Církev se však snažila vydobýt si nezávislosti na státu. V 5. století byla formulována doktrína o tzv. božském právu, kterým se církev snažila zajistit proti státnímu nátlaku. Mimoto se postupně snažila oprostít od těžších

povinností ukládaných státem, povinností, od nichž byly osvobozeny zprvu jen císařské statky.

Velká pozemková držba církevní přežila i germánské vpády. Nepřekvapuje tudíž, že církev v 6. i 7. století podržela na území Galie mnohé zvyklosti správy z římské doby, podržela ustanovení přejatá z římského práva a snažila se všemožně zajistit volnou disponovatelnost majetkem, o čemž svědčí řada ustanovení, koncilů, případně i odstavců v barbarských zákonících.¹⁰⁾ Ustanovením koncilu v Arles r. 538^{10b)} hrozí se každému, kdo by se postavil nějakým způsobem na odpor proti darováním církvi, těžkými tresty. Usnesení koncilu mělo na mysli především příbuzné, jejichž úloha byla v oné době ještě velmi významná a jejichž souhlas, alespoň u některých germánských kmenů, tvořil předpoklad samých donací. Mimoto se hrozí exkomunikací každému, kdo by se neprávem zmocnil církevního majetku. Rozhodnutím koncilu v Lyonu¹¹⁾ se přímo posiluje i platnost donací po smrti a snaží se tak předejít časté případy, kdy věci, které byly původně touto formou darovány, byly církví později zcizeny.

Pokud jde o barbarské zákoníky, uvidíme ještě, že se plná disponovatelnost majetkem prosazuje velmi pomalu, a to především v oněch zákonících, v nichž vliv římského práva je malý a kde pro výkon donace bylo zapotřebí souhlasu dědiců.¹²⁾ Nepřekvapuje, že v darovacích listinách byla tzv. stipulační formule, která zajišťovala donace proti útokům příbuzenstva.

V merovejské době se subjektem darování stávají především benediktinské kláštery, které se tehdy vymaňují z biskupské závislosti a stávají se největšími držiteli půdy vůbec. Církev si vynucovala donace kostelům i jinými zvyklostmi, především výminkou pro fundátory, že nové kostely mohou být vysvěceny biskupem teprve tehdy, jsou-li patřičně obdarovány půdou.¹³⁾

ROZDĚLENÍ DONACÍ. PRÁVNÍ POVAHA TRADICÍ

Již v předcházejícím výkladu jsme naznačili, že donace a tradice nelze považovat po právní stránce za jev jednotný, nýbrž že se odlišují, a to především podle toho, zdali se pomocí nich převáděl majetek v nepodmíněné držení církve, tedy její plné vlastnictví, nebo zda si donátor (tradent) vyhrazoval právo na doživotní užívání darovaného údělu. Tato otázka má, jak ukážeme na jiném místě, eminentní význam i pro pochopení podstaty vzniku beneficiálního (lenniho) zřízení.

Pokud jde o donace královské, formuloval P. Roth,¹⁴⁾ vycházející především z *Formulae Marculfi*, názor, že za Merovejců existovaly pouze takové donace, jimiž se půda převáděla v plné vlastnictví církve. Vlastní podmíněná držba pochází až z pozdější doby a její základ je nutno hledat ve specifických poměrech doby karlovské. Naproti tomu G. Waitz, který hledal – a nutno přiznat, zcela oprávněně – vztahy mezi institucemi doby karlovské a merovejské, považoval donace králů za podmíněné. Merovejští králové se podle Waitze nezříkali plně možnosti zpětně pro-

půjčený statek získat. Waitz jde tak daleko, že připouští, že se královské donace mohly dokonce příslušníky královského rodu dědit.¹⁵⁾ Podmíněnost donací se pak ještě stupňovala procesem postupné feudalizace.

Klasická kontroverze mezi Rothem a Waitzem dala základ různým teoriím o vzniku beneficiálního systému. Někteří pozdější právní historici se pak velmi často snažili o jakési kompromisní řešení.¹⁶⁾

Pokud jde o donace merovejských králů, zdá se, že se většina donací uskutečňuje podle starších římských zvyklostí. Odvolání donace bylo v předjustiniánském zákonodárství, jehož platnost se vztahovala i na Galii, zcela cizí. Známa formule z mnoha listin „habeat, teneat, possedeat et quicquid exinde eligerit faciendi, liberam in omnibus habeat potestatem“ je přímo vyslovena v řadě listin, v některých donacích merovejských králů však chybí.¹⁷⁾ Máme pak i donace,¹⁸⁾ v nichž si donátor vyhrazuje, že darovaný podíl zůstane pouze v držení církve a nebude nikomu jinému předán.¹⁹⁾ Bohužel postrádáme listiny, z nichž by bylo možno posoudit, do jaké míry se tato praxe uplatnila i v jednotlivých darováních laikům. Můžeme však alespoň pro objasnění použít první části formulářové sbírky Marculfovy, v níž se nám obráží větší složitost. Obdarovaný má právo odkázat majetek, a to se svolením svých potomků. Jiné formule zaručují plnou disposiční volnost „ex permissione regis“. Dále pak máme řadu formulí, z nichž vysvítá konfirmace institucím církevním a světským. I zde se dovolávají královského svolení,²⁰⁾ které bylo nutné pro jakékoli majetkové transakce.

Konečně v řadě dokumentů máme nepochybné doklady o tom, že donace byly podmíněné a po smrti obdarovaného laika připadly královskému fisku.²¹⁾ Tudiž i v době merovejské narážíme na formy podmíněného vlastnictví, které je pak v době karlovské typické pro beneficiální systém vcelku.

Je nesporně zajímavá skutečnost, že z doby, kdy ve franské říši bylo v plném rozvoji beneficium, tedy již ve století 8., máme i v Bavorsku řadu donací, které se po obsahové stránce, i pokud jde o právní formulaci, podobají donacím merovejských králů. Jde o řadu listin, které jsou uvedeny v kartuláři kláštera Freisingen, dále pak o výtahy z donačních listin, které se nám dochovaly v Indiculus Arnonis, v Breves Noticiae salcburských, Urolfově inventáři kláštera Niederaltaichu. Některé listiny zajišťují přímo dědičnost donací církvi.²²⁾

Konečně z řady listin, jimiž byl převeden majetek do rukou církve, vyplývá, že nemovitosti dříve daroval světským držitelům sám kníže a že držitelé je později předali církvi. Pro takovátó darování se pak vyžadoval knížecí souhlas. (Je ovšem nutné upozornit na to, že se rozsah podmíněné držby a udělení konsensu nikterak nekryjí a že není možné z každého konsensu vyvozovat lenní závislost.)²³⁾

Královské a knížecí donace se tedy buď převádějí v plné vlastnictví, anebo vytvářejí částečné vztahy vlastnictví podmíněného, v němž se jeví zárodky pozdějšího lenního systému.

Složitější je situace u tradicí, které pocházejí buď od větších držitelů půdy,

anebo od takových, které můžeme ještě označit jako občiníky. (Pojem větší držitel půdy razím proto, že prozatím ještě není z našich rozborů jasné, jak je klasifikovat.)

Záznamy tradicí církvi se nám zachovaly z území za Rýnem, tedy z oblasti, kde vlastní feudalisační proces měl jiné osobitosti než na území Galie. Nejstarší tradice pocházejí z konce 7. století (tradice kláštera Weissenburgu). Největší počet tradičních listin se nám však uchoval až z druhé poloviny 8. století. Sledujeme-li jednotlivé okruhy, seznáme velmi brzy, že počet donací nebyl nikterak rovnoměrný.²⁴) Ukazuje se i značná rozdílnost v obsahu tradicí samých. Z některých tradičních okruhů vyplývá již značná koncentrace majetková (např. v Alsasku známé tradice kláštera Weissenburgu), v jiných pak jsou majetkové rozdíly mnohem menší. To platí jak o tradicích porýnských, tak i o tradicích bavorských.²⁵)

Již v římské době se ustálilo dvojí dělení donací, jednak na donace (tradice), které představovaly darování po smrti, jednak na donace, které vcházely v platnost okamžitě. Klasickou definici obou podal Roth. Podle Rotha jsou darování po smrti (*cessiones post obitum*) ony donace, při nichž „darovaný objekt přechází v držení obdarovaného teprve po smrti dárce“.²⁶) Tyto donace nelze ztotožňovat s oněmi, které jsou nám známy z římského práva jako „*mortis causa donationes*“, ježto jim chybí moment odvolatelnosti.

Vedle této kategorie „posmrtných darování“ se setkáváme ještě s donacemi, v nichž si donátor vyhrazuje právo doživotního užívání, které vlastně splývá s beneficiem. Obvyčně na ně nebyla vystavena prekarie. Naproti tomu darování s okamžitou platností (*cessiones a die presente*) převádějí předmět v cizí držbu okamžitě, ovšem velmi často se stává, že si původní majitel vyhrazuje možnost používat darovaného pozemku do své smrti na základě prekarie.

Toto Rothovo rozdělení postihuje ovšem pouze základní typy, ponechává však stranou varianty v rámci skupin samých. Ovšem právě bližší specifikace je zde na místě, má-li se zpřesnit dosah jednotlivých donací, respektive mají-li se vyvodit závěry pro formování nových vlastnických vztahů. Dříve než se však pokusíme o bližší charakteristiku těchto skupin, věnujeme pozornost jejich pododvětvím.

Je na první pohled zřejmé, že většina tradicí *post obitum* je v tradičních knihách bavorských. Listiny svatohavelské obsahují naopak donací *post obitum* pouze malý počet. Z listin pak je nutno vyloučiti ony, které sice formálně obsahují klausuli „*post obitum*“, ale v nichž nikterak nejde o právní počín, který vstupuje v platnost po smrti donátora. Jestliže např. jakási Ermansuinda odkazuje za přítomnosti příbuzných část půdy, která jí byla darována kdysi jejím otcem, a v listině se praví, že transakce má být uskutečněna tak, „*ut post obitum eius domui sanctae Mariae nullus contradicere ullo modo potuisse*“²⁷) je jasně vidět, že tento obrat má význam pouhé koroborace právního činu. Jinak zde však jde o typické darování s okamžitou platností (*cessio a die praesente*). Tyto nepravé donace *post obitum* jsou typické právě pro bavorské poměry, tedy pro oblast, kde přežitky rodové obcí byly

mnohem silnější než v ostatních oblastech a kde uvedená formule hraje touž úlohu jako stipulatio poenae, respektive dosah této klausule ještě posilňuje.

Skutečně v řadě listin bavorského okruhu je i klausule post obitum zaměřena svým dosahem proti nárokům jednotlivých dědiců. V listině, jejímž prostřednictvím Patto a Tetti²⁸⁾ vracejí dříve jim propůjčené pozemky v Haselbachu nazpět kostelu ve Freisingen, přímo se zajišťuje platnost celé transakce obratem: „ut post obitum illorum nullus de domo sanctae Mariae nec filius, nec ullus propinquus abstrahere potestatem habeat, sed magis in istorum traditione pro illorum animarum redemptinone domui sanctae Mariae in perpetuum firma permaneat.“ Je konečně příznačné, že ve většině bavorských listin je souhlas příbuzenstva při donaci samozřejmostí.

Řekli jsme již, že při tzv. pravých donacích post obitum jde o donace podmíněné; podmínkou jejich právní realizace je smrt samotného donátora. Tento rozdíl je ovšem jen povahy právní, jinak je fakticky dosah stejný. Jde o převedení majetku – poněvíc nemovitostí – z jedné rukou do druhé. Tato forma donací byla pro církev neobyčejně výhodná. Neohrožovala původního majitele, za jeho života mu zůstával vlastně celý jeho majetek v užívání, na druhé straně však dovolovala plně rozvinutí ideologického nátlaku na vlastní tradenty. Skutečně se v mnoha arengách přímo obráží vliv biblické ideologie. Je dále příznačné, že se zvláště v bavorských listinách pamatuje na okolnost, že tradent, jestliže nemůže realizovat předání listiny v kostele sám, což byla právní podmínka pro to, aby listina vstoupila v platnost, může si zvolit prostředníka (německý termín *Salman*), který vykoná jeho vůli. Ve všech takových případech jde vlastně o závět, kterou si chtěl umírající vykoupit nebe. Náznorný příklad takovéto tradice nacházíme v listině kláštera Freisingen z roku 819.²⁹⁾ Jakýsi Pietto již dříve v přítomnosti svých příbuzných (*coram propinquis suis*) přiřkl třetinu svého majetku (*tertiam partem hereditatis propriae*) kostelu ve Freisingen. Ovšem jak vyplývá z dalšího obsahu listiny, tradice za jeho života nebyla ještě plně uskutečněna (chybělo „*traditio cartae*“). Proto se na smrtelném loži (*valida egritudine depressus*) rozhodl, že pověří své příbuzné, aby tuto tradici uskutečnili. Po krátké době nato umírá. Příbuzní pak, kteří byli pověřeni tradici provést, vypravili se do Freisingen a uskutečnili „*traditio cartae*“ na oltáři kostela sv. Marie.

Že se tyto tradice církvi netěšily nijaké oblibě a že se příbuzní a často i sousedé zpěchovali vykonat závět, o tom nám podává svědectví jiná listina, kterou kněz Freido předává „*propriam hereditatem*“ v Oberumbachu kostelu ve Freisingen. Jsa na smrt nemocný, povolal k sobě sousedy a příbuzné, jejichž jména jsou v listině přímo uvedena, a pověřil je, aby až umře, uskutečnili za něho tradici. Když se tak stalo, počali však příbuzní váhat se splněním jeho závěti.³⁰⁾ Teprve na nátlak freisingenského biskupa tradici uskutečnili.

Forma darování posmrtných (*traditiones post obitum*) je svou povahou poměrně jednoduchá.³¹⁾ Jímí se převádí do církevních rukou majetek a církevní instituci

se přitom nikterak neváží ruce, chce-li jím disponovat. Většina tradicí však nemá tento charakter. Obvykle si tradent vyměňuje zpětné propůjčení, a to buď pro sebe, nebo pro své děti, v některých případech dokonce i pro několik generací svých potomků, takže se definitivní možnost volné dispozice přesouvá na neurčitou dobu. Při zpětném propůjčení pak má velkou úlohu i ta skutečnost, zda se propůjčení realizovalo bez činže nebo bylo přímo vázáno na její placení. Pokud jde o donace, v nichž se zajišťuje zpětné propůjčení, doživotní užívání, jde o jev, který byl běžný ve všech částech franské říše a který představuje opět právní dědictví z římské doby. Narážíme na ně pak i soustavně ve formulářových sbírkách, nejnázorněji v 2. oddílu Formulí Marculfových.³²⁾ Je příznačné, že v nejstarších formulářích, které máme k dispozici z franského okruhu, není zmínka o placení činže. To platí jak o Formulae Marculfi, tak o Formulae Andecavenses. Nejstarší zmínku o placení činže při zpětném propůjčení nacházíme v dodatcích formulářové sbírky z Tours, v nichž se prolínají prvky římského a franského práva.³³⁾ Z listin pak přichází v úvahu ona, kterou Pardessus³⁴⁾ přiřazuje k r. 587 a která pravděpodobně pochází z území dnešního Německa.

V listinách svatohavelských a freisingenských se setkáváme s prvními případy placení činže až v druhé polovině 8. století a počet těchto listin stoupá koncem 8. století. Placení činže bylo typické až pro dobu, kdy feudalisační proces dosáhl značného rozmachu. Neplacení činže mělo někdy za následek odnětí propůjčeného statku.³⁵⁾ Velmi často se setkáváme nejen s výminkou užívání pro vlastního tradenta, nýbrž i pro jeho děti. Tak např. ve sv. Havlu dává jakýsi Erfoinus³⁶⁾ své pozemky k dispozici klášteru a přitom si vyměňuje, že darovaná nemovitost zůstane v jeho rukou, v rukou jeho synů, a budou-li ti mít děti, pak i v jejich, a to v podmíněném držení.

Nejčastěji jsou však známy případy, kdy si tradent vyhrazuje právo zpětného propůjčení pro případné potomky vůbec, tedy i pro ty, kteří dosud nejsou na světě.³⁷⁾ Souviselo s postupnou feudalisací, že se v 9. stol. stalo běžným pravidlem, aby se výminka u usufructu vztahovala i na děti.³⁸⁾

V některých tradičních listinách se činí zmínka o možnosti zpětného výkupu tradovaného podílu. Podmínky zpětného nabytí však byly dosti obtížné a tak tomu bylo i tehdy, kdy byla do tradice samé vložena klausule, která měla umožnit zpětný výkup. V jedné svatohavelské listině se uvádí případ, kdy se jakýsi Thancpert vykupuje od činže odstoupením 6 jiter půdy. V jiné listině téže oblasti jakýsi Walthrammus před svým odjezdem do Říma daruje klášteru sv. Havla půdu s podmínkou, aby jeho bratřím byla ponechána možnost půdu zpětně vykoupit a stejně aby i on, jestliže se vrátí, mohl půdu vykoupit.³⁹⁾ S tímto druhem zpětného nabytí v plné vlastnictví nelze ztotožňovat některé případy výkupu, které známe z tradicí freisingenských. V noticii, v níž je zaznamenáno darování jakéhosi Deotperta,⁴⁰⁾ je zmínka o výkupu zajištěném pro syna, při čemž výkupná částka představovala vlastně rentu v úkonech.

Z roztřídění donací, jimiž jsme se zabývali, lze vyvodit některé závěry. (Jde především o bližší určení funkce, která těmto donacím nepochybně náležela.) Donace a tradice nejen rozmnožovaly majetek církve, nýbrž i do značné míry vyvolávaly přesuny v třídních poměrech společnosti samé. Samá forma donací předpokládala odstranění některých starších zvyklostí, především pokud jde o dědické právo a o možnost dělit majetek, respektive jej zcizit. Tím se však zároveň posilovaly i tendence, které byly příznačné pro proces pozvolného rozpadu starších občinných forem.

TRADICE A OBČINA

Máme-li si plně ujasnit, jaká úloha připadla v této době občinným vztahům ve společnosti germánských kmenů, je nutné především zjistit, z kterých prvků možno občinu rekonstruovat. Je známo, že klasikové marxismu rozeznávali dva druhy občin: občinu pokrevní, v níž půda náležela ještě celé společnosti, rodu a byla společně rodem obdělávána, a občinu sousedskou, marku, v níž půda patřila sice ještě obci, ale jednotlivci měli v ní zaručeno užívání jednotlivých podílů.⁴¹⁾ Z pramenů mají pro poznání občiny význam především tzv. barbarské zákoníky. Ovšem i zde je nutno upozornit, že tyto zákoníky – výjimku činí zákoník sálský – pocházejí z doby, kdy společnost byla již značně diferencovaná a kdy většina ustanovení zákoníku je zaměřena na ochranu nových forem soukromého vlastnictví. Podávají nám tudíž vcelku obraz spíše o zániku občiny než o její existenci. Zvláště zákoník alamanský a bavorský obsahují spíše již program vládnoucí třídy, než aby kodifikovaly pouze současný stav. Společenské poměry hlavní masy výrobců, někdejších občiníků, odrážejí se tudíž v zákonících jenom potud, pokud na tom měla nová třída zájem.

Při charakteristice občinné teorie, kterou jsem podal v jiné své práci,⁴²⁾ poukázal jsem na to, že ani v době, kdy se sousedská občina (marka) stala převládající, nevyklučovala ze sebe prvky starší rodové občiny, alespoň ne v řadě nadstavbových přežitků. Je to pochopitelné, uvědomíme-li si, jaká úloha náležela rodu po řadu tisíciletí u všech národů. Rod, jak ukázal B. Engels, plnil nejen funkci hospodářskou, nýbrž byl i organismem, který zaručoval vnitřní mír, měl právo krevní msty a později, když byla krevní msta oslabena, i právo výkupné.

Jakkoli se v barbarských zákonících nesetkáváme přímo s hospodářskou funkcí rodu, která mu ještě příslušela v době Caesarově, přesto v oblasti společenské nadstavby jsou především v Lex Salica, v ediktu Rothariho a konečně i v zákonících pocházejících z doby karlovske přežitky rodového zřízení velmi silné. V Lex Salica je v známém odstavci De chrenecruda⁴³⁾ rod činěn ještě odpovědným za svého příslušníka v případě, že ten nemá dostatek prostředků, aby se mohl ze svých provinění vykoupit. V odstavci se stanoví, do kolikátého kolena jsou příbuzní odpovědní za své členy, do jaké míry se každý z nich má účastnit všeobecné viry. Vcelku však z tohoto odstavce vyplývá závěr, že rod již nebyl homogenní jednotkou.

Předně o tom svědčí způsob vymezování příbuzenských vztahů, dále také skutečnost, že nebylo ani majetkové rovnosti mezi jednotlivými členy rodu. V odstavci se příslušníkům rodu přímo zaručuje možnost, aby v případě, že nejsou s to zaplatit požadovanou částku, přesunuli placení na bohatší příslušníky rodu.

V sálském zákoníku připadá rodu i funkce trestní. Jeho příslušníci mají možnost zbavit se „scestné“ ženy, která vstoupila do manželství s otrokem, a to i násilnou vraždou. „Jestliže pak ji někdo z příbuzných zabije, nemá ani fiskus, ani její příbuzný možnost od něho něco požadovat.“⁴⁴⁾ Příslušník rodu se podle sálského zákoníku nemohl o své vůli ze závislosti na rodu uvolnit. Lex Salica sice takové případy připouští, ale netají se velkými komplikacemi. V odstavci⁴⁵⁾ sálského zákoníku se o tom praví: „Jestliže se někdo chce odloučit od příbuzenstva, má se dostavit v soudním termínu před thungina nebo centenaria (tj. oba představitele soudních orgánů – vl. pozn.), zlomit čtyři hůlky, odhodit je na čtyři strany a říci, že se zřiká jak pomoci přísežníků, tak i nároků na dědictví, stejně jako jakýchkoli závazků, které ho k příbuzenstvu poutaly.“ „A jestliže někdo z jeho příbuzných umře, nebo je zabit, nedostane se mu ani podíl na dědictví, ani účasti na pokutě. Jestliže pak on sám je zavražděn, pak případně jeho vira nebo jeho dědictví fisku“ (případně tomu, koho fiskus určí).

Pokud jde o funkci rodu, je skoro na stejném stupni proslulý Edikt Rothariho.^{46a)} Zde se stanoví, že se příbuzní nutně musí dostavit k soudu jako přísežníci. V tomto případě šlo v soudním procesu o jakousi náhražku krevní msty. Je ovšem příznačné, že v době, kdy dochází ke kodifikaci, pozbývá úloha přísežníků z příbuzných více méně své důležitosti a přísežníci se rekrutují ze sousedů, pouze v Ewa Chama-vorum se předpokládá, že všichni přísežníci mají být z příbuzenstva.^{46b)} V Ediktu Rothariho má být z příbuzenstva pouze polovina přísežníků, v některých zákonících pak přísežníci jsou ještě příbuzní.

Je vůbec zajímavé sledovat, jak zákoníky, v nichž se obráží vyšší vývojový stupeň společenského vývoje, úlohu rodu oslabily. Jako typický příklad může sloužit zákoník Franků ripuárských, při jehož skladbě sloužil zákoník sálský za vzor. Stojí totiž za to provést konfrontaci obou zákoníků v nejdůležitějším odstavci týkajícím se funkce rodu. V ripuárském zákoníku se již rod nečiní odpovědným za vykoupení svého příslušníka, nýbrž tato povinnost se přesouvá na tři generace potomků: „... a jestliže tento člověk je chudý a nemůže zároveň zaplatit, platí tři generace potomků.“⁴⁷⁾ Podobně ripuárský zákoník již nedovoluje příslušníkům rodu, aby se zbavili scestné ženy, která vstoupila do manželství s otrokem, vraždou, jak tomu bylo v Lex Salica. Svobodné ženě, která si vzala za manžela otroka, kladla se alternativa: buď otroka zabít a tak se opět stát svobodnou příslušnicí, nebo se s ním odebrat do otroctví. Je příznačné, že právě státní orgány jako nástroj nové již třídy mají zde rozhodující úlohu. Celý akt, pomocí něhož se žena může osvobodit anebo se znovu odebrat do otroctví, uskutečňuje se před králem nebo hrabětem.⁴⁸⁾

Z uvedeného je zřejmo, že vztahy rodové obcí byly již na ústupu a jeví se tudíž v pravém slova smyslu jako přežitky. Rozhodujícím prvkem ve společnosti se stává obecina sousedská (marka). To lze dokázat i rozbořem vlastnických vztahů v jednotlivých zákonících, při čemž ovšem nelze předpokládat nějakou uniformovanost, nýbrž i zde se projevují rozdíly souvisící s různým vývojovým stupněm. Ze zákoníků, které obrazy nejnižší vývojový stupeň, vyplývá, že se ještě neprosadila plná disponovatelnost imobiliemi. V Lex Salica chybí především jakákoli zmínka o prodeji půdy. Ale i jiná disponovatelnost nemovitostmi se v tomto zákoníku neobyčejně ztěžuje. Půda přechází na potomky podle určitého pořadí, při čemž se dcery z dědictví vůbec vylučují.⁴⁹⁾ Mimoto sálský zákoník skoro vylučuje možnost, že by jakákoli věc mohla být předána o vlastní vůli. Chtěl-li někdo někomu něco odkázat, bylo k tomu zapotřebí celé složité procedury, jak vysvítá z odstavce De aefatamire.⁵⁰⁾ Je zajímavé, že i tu působí státní moc do jisté míry v kladném smyslu, pomáhá likvidovat starší přežitky, v daném případě ještě přežitky obcí rodové. Celý akt se totiž realizoval před centenariem nebo thunginem. Je pak příznačné, že jako prostředník celé transakce sloužil ten, kdo nebyl členem příbuzenstva. Rod neměl již moc zabránit zcizení, i když šlo o společné vlastnictví.

Přihlédneme-li k ostatním zákoníkům, narážíme však již na poměry značně rozdílné. Nejvíce by se sálskému zákoníku v tomto bodě přibližoval zákoník Durynků,⁵¹⁾ v němž se vymezuje, že dcery přicházejí v úvahu jako dědici půdy teprve tehdy, nenajde-li se potomek do pátého kolena. Ale dokonce i Lex Saxonum, v němž jsou již dosti silné prvky církevně právní, chrání rodinný alod.⁵²⁾ Účast příbuzných na dědictví po dceři, která se provdala, ale pak umřela, zaručuje edikt Rothariho.⁵³⁾

I princip závěti se prosazoval poměrně pomalu, i když na něm měla veliký zájem církev, neboť jeho základním předpokladem byla postupná diferenciací jednotlivých příslušníků obcí. V některých zákonících podporovala zavedení závěti přímo některá královská nařízení.

Že půda nebyla původně v soukromém vlastnictví, o tom možno nalézt i nepřímý důkaz v samé terminologii, kterou se označují polnosti. Tak např. pomineme-li Lex Salica s pojmy jako „ager“, „terra“, „campus“, jejichž význam je neutrální, setkáme se pouze s názvy, které označují způsob užívání. Je to předně pojem „labor“, který v tomto případě označuje pozemek, k němuž má majitel bezprostřední vztah. Pole, které bylo vzděláno, označuje se podle úrody „messis“. Jde zřejmě o pole s úrodou a je zcela pochopitelné, že obraty jako „messis sua“, „messis aliena“ nemusí ještě znamenat vlastnictví půdy v římsko-právním slova smyslu, nýbrž mohou se vztahovat na úrodu, tudíž pouze na produkt práce.⁵⁴⁾ Konečně je příznačné, že sálský zákoník nechrání ani tak pole samotné jako spíše zvířata, která na pole pronikla. „Jestliže někdo najde zvíře, ať už koně nebo jakýkoli dobytek, nesmí mu ublížit. Kdyby tak učinil a sám se k tomu doznal, musí poskyt-

nout stejnou náhradu a pohmožděné zvíře si může podržeti.“⁵⁵) Je ovšem sporné, zda lze pokládat za přežitek občinného zřízení, že se zvířata mohla pást po senoseči na lukách, jak se domnívá Halban. Tento zvyk byl totiž běžný po celý feudalismus v důsledku tzv. trojpolního hospodářství.

Z imobilii se postupně dostal do soukromého držení dvorec (curtis) s příslušnými budovami a sadem. Teprve když diferenciací obcí dosáhla vyššího stupně, bylo možné zcizovat i půdu. Zcizení půdy připouští i edikt Rothariho, který, jak jsme již několikrát uvedli, nejvíce připomíná sálský zákoník. Pozdější Liutprandův edikt volnou dispozicí dotvrzuje.⁵⁶) V Lex Ribvaria je pak již volná disponovatelnost majetkem pravidlem.

Tyto příklady bylo nutno uvést, abychom si učinili jasno, jak se nám přežitky obcí jeví v právních pramenech. Jinak důkazem pro to, že ještě nedošlo k úplnému pohlcení svobodných občanů velkou feudální pozemkovou držbou, tedy že se ještě neprosadilo jejich znevolnění, je mimo jiné to, že ingenui a liberi tvoří hlavní složku ve všech zákonících. Je ovšem otázka, zda právě tato právní ustanovení týkající se svobodných (jako např. vira) vystihovala i jejich společensko-ekonomické postavení. Touto otázkou se budeme ještě zabývat v příští kapitole. Předběžně zde můžeme konstatovat, že v tradičních knihách i při jednotlivých darováních občanů nenacházíme nějakou ideální rovnost. Lze tedy předpokládat, že proces vnitřní diferenciací dosáhl již značného stupně. Ruku v ruce s tím šla pak i možnost majetkové dispozice, jak na ni narážíme v zákonících. Třebaže lze předpokládat, že v řadě tradicí byli darovatelé totožní s občany, přesto není možno podle velikosti darovaného majetku činit jednoznačné závěry o existenci obce.

Vlastní údaje o obcích v tradičních listinách jsou dvojího druhu. Na jedné straně se v nich poukazuje na ještě nerozdělené vlastnictví půdy – ve většině tradičních listin se to však činí velmi neurčitě, a to v rámci tzv. pertinenční formule, jen některé listiny obsahují určitější zmínky. Na druhé straně máme v listinách svatohavelských a bavorských četné případy, kdy se právě prostřednictvím tradicí a s nimi úzce souvisejícího dělení alodů likvidují starší formy občinného zřízení a zároveň se, což je mnohem příznačnější pro listiny okruhu bavorského než švábského, stavějí jisté složky nadstavby staršího zřízení do přímé oposice proti novým vlastnickým vztahům. To vše konec konců vyplývá i z funkce tradicí, jež je blíže vymezena v příslušných odstavcích alamanského a bavorského zákoníku. Alamanský zákoník stanoví v odstavci I/1: „Jestliže svobodný chce odevzdati své jmění nebo i sebe samého církvi, není nikomu dovoleno, aby mu v tom odporoval, a to ať je to kníže či hrabě nebo i jiná osoba, nýbrž křesťanu budiž dovoleno sloužiti svobodně bohu a vykupovati sebe svým jměním.“ Dále se zpřesňuje i proces realizace tradice. (Vyžaduje se 6 až 7 svědků, kteří mají být přítomní při pokládání listiny na oltář.) Zákoník hrozí každému, kdo by chtěl získati zpět odevzdané věci, těžkými tresty, mimo jiné i pokutami, které se v případě, že delikt byl skutečně spáchán, odvádějí přímo státu. Alamanský zákoník předpokládá mimo jiné i zpětné

propůjčení ve formě benefícia a jako důvod se uvádí nutnost obživy tradenta. Při tom ten, jemuž se zpětně darovaný statek propůjčuje, je povinen platit církvi činží. Její výše má být udána v listině, aby se nikdo z dědiců nemohl po smrti tradentově jejímu placení vyhnout.⁵⁷⁾ Stejně se stanoví i v bavorském zákoníku. „Jestliže svobodná osoba chce dáti své věci církvi, aby vykoupila svou duši, má jí to být povoleno potud, pokud jde o její podíl, jakmile se rozdělila s dětmi. Nikdo tomu nemá zabráňovat. Ani král, ani kníže, ani jiná osoba. A cokoliv dá, dvory, půdu, otroky nebo jiné zboží . . . , má stvrditi listinou vyhotovenou za přítomnosti 6 svědků. Po tomto aktu nemá již možnost dostatí věci zpět jinak než na základě zpětného propůjčení.“⁵⁸⁾ Těm, kteří by se snažili získat darovanou věc zpět v plné vlastnictví, hrozí se obdobnými tresty, s nimiž jsme se již setkali ve známých „stipulatio poenae“ v listinách.

Jak bavorský, tak i alamanský zákoník požadují, aby děti měly účast při dělení rodinného alodu, jehož část měla být odevzdána církvi. Na skutečnost, že se požadoval souhlas dětí a příbuzenstva pro provedení majetkové transakce, narážíme ve velkém počtu bavorských listů. Z toho někteří badatelé vyvozovali, že to bylo důsledkem církvi méně příznivé politiky Agilolfingů.⁵⁹⁾ Je zřejmé, že se přitom dotkli jen povrchu věci. Možnost dělení byla totiž vcelku staršímu germánskému právu neznáma, stejně jako mu nebyly známy donace nebo závět. V Lex Salica se velmi složitým postupem určuje pouze jeden dědic, který vstoupil v držení celého rodinného alodu po smrti otcově. Možnost dělení alodu byla dána teprve v oněch právních kodexech, v nichž se již velmi silně projevil vliv římského práva. Ekonomickým předpokladem toho bylo, aby se starší zřízení občinné, jež bylo už silně nahlodáno novými prvky, dostalo ještě do vyššího stadia rozkladu, aby zde byla ještě větší vnitřní diferenciacie ekonomická a aby tím byly dány i předpoklady pro rozdělení alodu. Rozdělení rodinného alodu bylo některými zákoníky přímo stanoveno jako podmínka donace. Tak v alamanském zákoníku se v jednom odstavci říká zcela nekompromisně: „Jestliže po smrti otce zůstalo několik bratří, nechť rozdělí jeho dědičný podíl. Pokud se tak nestalo, nechť se některak nepokoušejí zcizit věci, pokud by nebyly rovnoměrně rozděleny.“⁶⁰⁾ – Při postupném dělení se tudíž nutně likvidovaly některé starší vlastnické vztahy. Předně se likvidoval velký rodinný alod, pozůstatek ještě rodové občiny, dále pak se uvolňoval i podíl na marce, který se více a více stával pouhým příslušenstvím jednotlivého podílu. Je tudíž zřejmé, že je především nutno prozkoumat tyto dvě formy, máme-li si zjednat jasno v základní otázce, jak byly likvidovány starší občinné formy v důsledku uplatnění tradicí.

Pokud jde o listiny okruhu svatohavelského, je zapotřebí konstatovat, že při většině tradicí byla základní podmínka, aby rozdělení mezi spoludědice bylo realizováno současně. Narážíme však na případy, byť ojedinělé, které nám poskytují možnost nahlédnout do předcházejícího stadia. V listině, kterou jakási Fagund převádí svůj majetek v Bierlingen klášteřu svatohavelskému, činí se přímo výjimka

pro les a louku, které byly doposud ve společném vlastnictví dědiců. (Excepto una silva et pratum carrorum quinque quod cum consortibus meis in commune adhuc visa cum possidere.)⁶¹⁾

Stejně se např. ve svatohavelské listině číslo 386 hovoří o půdě rozdělené, dále o půdě nerozdělené mezi dědici.

Velmi názorně se nám projevují zbytky velkého rodinného alodu ve svatohavelských listinách, které jako doklad naposledy citoval sovětský badatel Něusychin. Tak se např. v listině 187 z r. 806 uvádějí dva sousedé, nepochybně pokrevní příbuzní, kteří se dostali do sporu o držbu lánu. Oba mají v držení doposud nerozdělený pozemek, jehož se jim dostalo od jejich děda Quinta.⁶²⁾ Takovýchto případů uvedl Něusychin několik.

Nehledíme-li přímo k listinám svatohavelským, můžeme se s podobnými poměry setkat i v tradičních listinách jiných okruhů.⁶³⁾ Konečně je nutno vzít na vědomí, že tento přežitek prokázal skutečně dlouhou životnost. Střetáme se s ním ještě ve výročích soudu pro poddané obyvatelstvo (Weistümer). – Jak jsme již konstatovali, projevuje se vliv „velké rodiny“ velmi zřetelně i v pramenech bavorských. Je o tom možno soudit i podle důrazu, který se v jednotlivých listinách klade na souhlas potomků. Konečně v řadě listin bavorského okruhu narážíme i na souhlas příbuzenstva, který není v bavorském zákoníku uveden.

Souhlas dětí je samozřejmý požadavek, neboť to vyplývá z dědických práv. Pro posouzení otázky je však mnohem závažnější souhlas sourozenců. Příslušná klauzule o tomto souhlasu, jak ji nacházíme v bavorských listinách, jednak dotvrzovala realizaci rozdělení, jednak se jí církve přímo zajišťovala proti možným nárokům. Ovšem v mnohých případech jde o darování z dosud nerozděleného rodinného alodu. Tak jakýsi Reginperht daruje kostelu v Scharnitz i svůj vlastní dědičný podíl.⁶⁴⁾ Z listiny je patrné, že původně byl celý alod v rukou celé rodiny a pak teprve došlo k rozdělení. O společném rodinném alodu „hereditas“ se mluví v zakládací listině kláštera Schliersee,⁶⁵⁾ stejně jako v zakládací listině pro Schärftlarn,⁶⁶⁾ která je ovšem pravděpodobně padělkem.

Účast příbuzenstva nemá v řadě listin takový dosah. Někdy šlo o pouhou rodinnou radu, a to zvláště tam, kde jde o donace větších držitelů pozemků. Ovšem podobně, jak je tomu v českých pramenech, je nutno mít na mysli, že zde nejde již o občníky, takže takovýto souhlas rodu nelze plně vykládat jako přežitek rodové občníny.^{66b)}

Z toho, co jsme uvedli, vyplynul závěr, že rozdělení rodinného alodu bylo jedním z průvodních jevů postupné feudalizace. Čím větší dělení, tím větší pauperizace a tím i větší naděje, že dosud svobodný občník bude donucen svůj podíl převést do rukou církve a zpětně si jej vyžádat prostřednictvím prekarie.

Jakkoli je možné nalézt v listinách doklady o přežívání některých rodových vztahů, lze se domnívat, že na tomto stupni vývoje nemáme již co činit s občinou rodovou, nýbrž občinou sousedskou.

Existence sousedské občiny byla buržoasní historiografií často popírána.⁶⁷⁾ Důvody pro to byly velmi různé. Vycházelo se jednak z předpokladu, že v karlovské době již neexistoval občinný úděl, nýbrž že svobodníci byli plně pohlceni velkostatkem (pro toto mínění nelze, jak vyplýne z příští kapitoly, nalézt patřičné zdůvodnění), jednak se popírala funkce sousedské občiny právě při uplatňování disposičních práv majetkových, tj. společného vlastnictví půdy. Např. Dopsch se opíral především o nesporný fakt, že se tzv. podíl na marce řídil pouze velikostí údělu jednotlivce, takže se společná půda rozpadala v řadu apendicií jednotlivých občinníků.⁶⁸⁾ Co bylo mimo ně, to byla terra nullius.

Naproti tomu Wopfner,⁶⁹⁾ který obhajoval teorii marky proti útokům Dopschovým, správně poukázal na to, že si Dopsch představuje účast na marce příliš mechanicky. Podíl na marce nebyl něčím absolutním, nýbrž se každoročně měnil, a to vyžadovalo hospodářsko-organisační činnost, které byla schopna pouze taková obec, jejíž příslušníci byli vázání silnějšími pouty než pouzí „Anrainer“. Je tomu obdobně jako v proslulém XLV. odstavci Lex Salica, v němž se požaduje souhlas všech příslušníků občiny v případě, že by se někdo chtěl usadit na půdě obce.

O souhlasu sousedů (vicinů) máme řadu dokladů v bavorských listinách. Tak r. 763 vybavuje jakýsi Reginperht kostel v Scharnitzu příslušnými pozemky a vyprošuje si k tomu souhlas svých sousedů.⁷⁰⁾ Roku 776^{70b)} daruje jakýsi Uuago svůj podíl kostelu ve Freisingen za souhlasu otce v přítomnosti bratří a za souhlasu sousedů (consentiente patre vel fratribus adstantibus cunctis finitimis nemine prohibente). Ve formulářových sbírkách svatohavelských se nám dochovaly dva opisy listin, které mají přímo vztah k společnému podílu na marce; je to za prvé opis noticie, kterou se rozděluje marka mezi královský fiskus a „populares possessiones“⁷¹⁾ (ad dividendam marcham inter fiscum regis et populares possessiones). Noticií bylo určeno, která místa si má podržet královský fiskus a která patří nepopíratelně do společného užívání občinníků. Druhá noticie, která se nám zachovala ve formuláři,⁷²⁾ pojednává o sporu mezi občinníky a církevními držiteli půdy, tj. konkrétně klášteřem svatohavelským. Spor bylo nutno vyřídit za přítomnosti královských posílů. Byly opět přesně vymezeny hranice mezi jednotlivými územními celky, tím teritoriem, které mělo zůstat v užívání občinníků, a oním, které připadalo klášteři.

O občině svědčí i některé údaje pertinenční formule. Pokud jde o celkový rozbor, věnujeme pertinenční formuli pozornost v kapitole o třídní diferenciaci. Zde pouze poznamenáváme, že již dříve diplomatika zjistila, že pertinenční formule není tak stereotypní, jak se někdy předpokládalo, a že je možné z ní usuzovat na některé podstatné vztahy. Již Bitterauf⁷³⁾ rozbořem listin freisingenských ukázal, že v pertinenční formuli je podíl na marce zahrnut v obratu jako „quicquid iure possidere videbar, ad ipsam casam pertinere videbatur, quicquid iure meisque dictionibus esse cognosco“.

Že skutečně v takových případech šlo o komunia, ukázal názorně i Wopfner⁷⁴⁾

rozbohem jedné svatohavelské listiny a jedné formule, z nichž je účast na společné marce jasně patrna.

Jinak je nutno přiznat, že ve velkém počtu pertinenčních formulí nedá se přesně určit, co se skutečně vztahuje k marce. To platí zvláště o společných pastvinách, jež zcela dobře mohly souviset s celým systémem trojpolního hospodářství. Nejasné a dvojznačné jsou i obraty jako *finēs*, *termini*, *confinium*, stejně jako význačný je i pojem *marky* samé.

Shrnujeme: Z našeho rozboru vyplynulo, že darování, zachycená v tradiční listině, pomáhala rušit starší občinné vztahy, zvláště pokud šlo o přežitky rodové obcíny, s níž byly neslučitelné. Zesílily tendenci k drobení rodového alodu a tím zvýšily i pauperisaci jednotlivých členů rodu, kteří pak byli vystaveni nátlaku světských a církevních feudálů. Listiny pomáhají kodifikovat nové vlastnické vztahy typické již pro feudální vlastnictví, především vlastnický vztah podmíněné držby, a tím vytvářejí vlastní předpoklad *beneficia* a *prekarie*.

BENEFICIUM A PREKARIE

Pro náš účel je především nutné vymezit obsah pojmu. V jakém významu nacházíme v pramenech *beneficium* a *prekarii*?

Pojem *prekarie* byl běžný již v římském právu a užívalo se ho k označení nájemného vztahu, přičemž se tomu, jemuž byl statek propůjčen, nezaručovala v podstatě žádná práva držby.⁷⁵⁾ Jak běžná byla tato instituce, vysvítá z toho, že sám pojem *prekarie* pronikl již koncem 5. století i do výkladu křesťanských dogmat.⁷⁶⁾ Postupně se však dostává *prekarii* jiného významu. S postupným procesem feudalisace mizí možnost *prekarii* libovolně odvolat a držba prostřednictvím *prekarie* se časově fixuje.⁷⁷⁾ Toto pojetí *prekarie* pak převládá v pramenech 6. století, jak se nám uchovaly na půdě Galie.⁷⁸⁾ Ovšem po celou dobu franské říše se setkáváme i s přežitky římské *prekarie*, a to i v pramenech, které vznikly na území dnešního Německa.⁷⁹⁾

Je příznačné, že většina barbarských zákoníků zprvu pojem *prekarie* nezná. *Prekarie* se nám objevuje především v těch pramenech, kde jsou prokazatelné stopy římského práva, a to v tzv. *Leges Romanae*, ve formulářových sbírkách (v některých z nich se prolínají prvky římského a franského práva) a konečně v listinách, které, jak známo, vznikly na půdě církevní. To je pochopitelné, protože církev žila po celou dobu franské říše podle římského práva.

Pouze z některých pramenů lze však blíže poznati, proč vzniká vztah *prekarie*. Někdy vstupoval do vztahu *prekarie* někdejší bývalý alodní vlastník, aby unikl útlaku a konfiskaci státní moci.⁸⁰⁾ Velmi běžná je *prekarie* i ve formulářových sbírkách. Setkáváme se tu nejen s ní, nýbrž i s jejím doplňkem, tj. *beneficiem*. Ve formulářích, které byly pojmenovány podle města, v němž byly nalezeny, tj. Bourges, jsou již udány podmínky, za kterých se *prekarie* uskutečňovala. Ten, komu byla

půda na základě prekarie udělena, se zavázal, že nikdy nebude považovat půdu za svou. V případě, že by tak učinil, má vlastník půdy právo zbavit ho přiděleného podílu.⁸¹⁾

Bylo by nesprávné domnívat se, že se v těchto původních prekarích nepožadovaly od osob, kterým byla prekarie propůjčena půda, nějaké závazky. Spíše je možno říci, že tyto závazky nejen existovaly, ale že povinnosti prekaristů byly takřka neomezené. V jedné formulí z Bourges se příjemce zavazuje učinit vše, co bude přikázáno.⁸²⁾

Zajímavý doklad o prekarii a povinnostech z ní vyplývajících je zachycen u Marculfa. Prekarista adresuje svému pánu list (*precariam*), z něhož vyplývá, že mu kdysi bylo propůjčeno jakési území, ale že se on později snažil zaměnit právo požívání za právo vlastnické. Na přímluvu „dobrých lidí“ se pán rozhodl udělit mu prekarii znovu, přičemž se prekarista zavázal, že bude platit stejné poplatky jako ostatní poddaní rolníci (*quicquid reliqui accolani vestri faciunt nos reddere spondimus*).⁸³⁾

Z formulářů, z nichž některé pravděpodobně představují opisy listin, vyplývá, že v merovejské době byla běžná prekarie, kterou poskytovali velcí světší majitelé půdy. Chybějí nám bohužel přímé doklady listinné, které by nám ukázaly přesné podmínky, za kterých se tato prekarie na statcích světských velmožů uskutečňovala. Formuláře jsou koncipovány tak, že právní abstrakce je v nich na prvním místě, takže se v nich nesetkáváme s novými individuálními znaky.

Plně se prekarie rozvinula teprve na půdě církevní. V tomto směru navázala nepochybně na některé zvyklosti z římské doby. Ve formulářových sbírkách se setkáváme i s prekarie církevních ústavů. Přitom je už typické, že se prekarista obvykle zavazuje k určitým povinnostem. Tak ve formulářové sbírce z Tours nacházíme prekarii, z níž vyplývá, že se prekarista nejen zavázal odevzdati půdu v rozsahu, v jakém mu byla propůjčena, nýbrž mimoto vzal na sebe i řadu jiných poplatků a povinností.⁸⁴⁾ Z formuláře vyplývá, že tato prekarie byla doživotní. S podobnými ustanoveními se můžeme setkat i v ostatních formulářových sbírkách, které se nám dochovaly z území někdejší Galie, a to i v těch, v nichž se projevuje již zřetelněji vliv sálského práva. V mnohých formulářových sbírkách se již dočteme, jaké byly vlastně důvody, které vedly prekaristu k tomu, že si vyžádal propůjčení půdy. Ve *Formulae Bignonianae* se nám dochoval takovýto doklad. Jakýsi N. prodal původní svůj podíl, později však žádal nového majitele, aby mu byl zpětně propůjčen za činži a desátek (*ut annis singulis censo dinarius tantus ad luminaria sancti ill. et illa decima de omnia fructo quicquid supra ipsam rem conlaborare potuerimus*).⁸⁵⁾ Jde zde o zřejmý pokus původního majitele alodu nabýt prekarii potřebné peněžní sumy. Význam tohoto prodeje se nám ozřejmí, srovnáme-li dané údaje s třemi formuláři z Marculfa. V jednom se prekarista přímo zavazuje odpracovat v týdně tolik a tolik dní, pokud nebude s to splatit dluh. Jestliže by však nebyl s to tak učinit, má pán plné právo uplatnit svou trestní pravomoc.⁸⁶⁾ V druhém formuláři se ukazuje, že zchudnutí může vést přímo do otroctví. Je tedy nasnadě

domněnka, že hlavním důvodem prekarie byla zadluženost původního majitele. Konečně Řehoř Tourský, největší kronikář 6. století, nám na několika příkladech ukázal, jak se lidé dostávali do otrocké závislosti, když kraj postihla nějaká živelná pohroma, neúroda a podobně. Co znamenal obrat *necessitate cogente*, který se někdy ve formulářích vyskytuje, to nám ukazuje Řehoř velmi názorně. Vypravuje např., jak v roce 581 vypukl v Galii velký hlad, jak překupníci olupovali lid a jak chudí volili poddanství nebo otroctví, jen aby unikli smrti.⁸⁷⁾ Při prekarii pak šlo o jistou mírnější formu poddanství, neboť skutečnost, že někdo přijal statek v držení *per precariam*, nemusela vést vždy k znevolnění, ačkoli byla často prvním krokem k němu.

Toto vše je nutno mít na mysli, zjišťujeme-li, že většina tradicí vypadá na první pohled pro prekaristu velmi výhodně. Jsou známy případy tzv. „*precariae renumeratoriae*“, jimiž se původnímu majiteli, jehož podíl přešel do vlastnictví kláštera, dostalo na druhé straně k užívání více půdy, než odevzdal. Ovšem při nejlepším se z bývalého vlastníka stal pouhý nájemce a jeho držba pozemků nebyla jen podmíněna časově, nýbrž byla dokonce vázána i na řadu podmínek (šlo o držbu podmíněnou). A konečně postupnou feudalisací ustupují „*precariae renumeratoriae*“ víc a více do pozadí. Jako typický feudální rys se počíná objevovat trvalé připoutání k půdě. Tak se stává pravidlem, že prekarie, která byla původně omezena na 5 až 29 let, vztahuje se nyní na doživotí. Ale již v 8. století máme ve formulářové sbírce *Formulae Salicae Lindenbrogianae* jasněji zaznamenanu prekarii, v níž si prekarista vymíňuje držení půdy nejen pro sebe, nýbrž i pro syna.⁸⁸⁾

Pokud pak jde o placení činže, nebylo zde nějaké uniformity. Viděli jsme, že v uvedeném formuláři u Marculfa⁸⁹⁾ zavazuje se prekarista platit tolik jako ostatní *accolani*. Ve *Formulae Bituricensis*⁹⁰⁾ se povinnosti prekaristy určují jako povinnosti posla. Ve formulářových sbírkách jsou i takové příklady, kdy se prekaristovi za neplnění příslušných povinností hrozilo odnětím propůjčeného statku. Je tomu např. již v citovaném formuláři u Marculfa stejně jako v již uvedeném formuláři z Bourges.

Zkoumáme-li nyní listiny zachované v tradičních knihách, které vznikly v krajích dnešního jižního a středního Německa, sledáme, že se zde difference proti římské prekarii v V. století ještě více prohlubují. Především se prekarie počínají vztahovat skoro bezpodmínečně i na děti. Ve svatohavelských listinách je typická např. *donace Erfoinova*.⁹¹⁾ Erfoin si vymíňuje užívání propůjčeného statku nejen pro sebe, ale i pro své děti. V tradici, kterou Cauzbert⁹²⁾ daruje svůj podíl ve Warmbachu sv. Havlu, vyhrazuje si přitom užívání půdy nejen pro sebe, nýbrž i pro své děti, ovšem jen v tom případě, že budou platit příslušnou činži. Jestliže tak nečiní, spadne propůjčený podíl na klášter. Zásada postupné dědičnosti se již uplatňuje natolik, že není zapotřebí výminky pro syna, nýbrž statek připadá synovi bez vymínění.

Ve svatohavelských listinách jsou určena servicia mnohem přesněji než v jiných okruzích. Činže se platila nejen v naturáliích (obvyklá formule: *hoc est XXX siclas de cervisa et I maltre de pane et freskinga tremissa valente*), nýbrž povinnosti se

udávají i jako renta v úkonech (orat, sít apod.).⁹³⁾ Je typické, že se tyto dávky obyčejně zvětšovaly, takže postupně mizel rozdíl mezi prekaristou a normálním rolníkem. Ve svrchu uvedené listině si jakýsi Rikcar vymínuje užívání pozemku pro svého syna a stanoví podmínku, že jeho syn bude platit třikrát tolik než jeho otec. Zajímavá je doložka: „Jestliže to nesplní, pak se octne v trvalém poddanství.“ (Si illi serviciū frangit, numquam agit potestatem abere nec allium donare, sed semper sancti Galloni servire.) Jak upozornil Caro, máme ve svatohavelských listinách několik příkladů, kdy se prekarii dostal dříve svobodný rolník na stejnou úroveň s poddanými. Tak tomu bylo zvláště tehdy, když se přidaly ještě jiné faktory, které vedly k znevolnění. Z některých listin je přímo vidět, že se prekarie považovala za jakési lehčí poddanství. Názorně to vyplývá z listiny hlásící se k roku 866 (zabýval se jí v poslední době Něusychin). Z listiny vysvítá, že nějaký Haycho daroval klášteru pozemek, přičemž děti, které zplodil s nesvobodnou manželkou, se dostaly již do nevolnického poměru na klášteru.⁹⁴⁾ Prekarie zde představovala náhražku za poddanství. Prostřednictvím prekarie vykoupil svou ženu z poddanství jakýsi Bernolt. Aby osvobodil svou ženu z poddanství, postoupil klášteru vše, čeho se mu dostalo v Eppinwillare od jeho švagra nebo co případně koupil. V listině je zajímavá klausule, z níž vyplývá, že původní majitel má právo získat zpět do plného vlastnictví darovaný úděl, kdyby byly ze strany kláštera podniknuty pokusy znevolnit jeho manželku.⁹⁵⁾ V závěru některých listin je uvedena podmínka, že klášter povoluje držbu dětem pouze potud, pokud budou svobodny.⁹⁶⁾

Je možné předpokládat, že oni rolníci, kteří se v pertinenčních formulích svatohavelských listin objevují jako *accolani*, byli vlastně prekaristy, případně jejich potomky. Caro, který se jinak staví proti teorii všeobecné deprese v době karlovské, je nakonec přece jen nucen konstatovat: „Vysoká činže a robótní povinnosti přibližovaly postavení svobodného na cizí půdě k postavení nevolníka . . . Jestliže s propůjčením půdy (*Landleihe*) byly spjaty poměry závislosti, pak už pravděpodobně trvající rozlišování minofledi a *medii* souviselo s právním postavením drženího statku; jako *nobilis* se koncem 9. století označuje pouze ten, kdo nekoná *servicia*.“⁹⁷⁾ Značnou úlohu pak hrála imunitní zřízení. „Závislý“ svobodník (*der abhängige Freie*) byl jak po stránce hospodářské, tak i veřejno-právní začleněn do soukromé správní organizace. To byl konečný důsledek prekarie.

To, co jsme uvedli, platí o vztahu prekarie tam, kde lze občínika plně identifikovat. Jinak i ve svatohavelských listinách není pojem prekarie plně vyhraněn a často se mohl vztahovat na osoby, které byly výše postaveny.

I co do významu prochází prekarie sama mnohými změnami. Původně představovala jistou formu nájmu. Avšak již v době karlovské se tato forma tzv. *precaria data* nevyskytuje. Typické pro dobu karlovskou jsou tzv. *precariae oblatæ*, jimiž se alod převádí v podmíněnou držbu.

S prekarii úzce souvisí tak zvané *beneficium*, v němž – stejně jako v prekarii – je možno spatřovat počátek budoucího léna. Alamanský a bavorský zákoník uvádějí

beneficium tam, kde bychom jinak čekali prekarii. V obou zákonících vyjadřuje beneficium zpětné propůjčení dříve darované půdy.⁹⁸⁾ Tato skutečnost vedla některé badatele k tomu, že pojem beneficia a prekarie ztotožňovali (např. G. Waitz pro starší dobu). Je sice pravda, že se obě instituce doplňují, ale jejich identita je problematická. Zkoumáme-li starší prameny, seznáme, že pojem beneficia, podobně jak tomu bylo u prekarie, je velmi neurčitý. Již v Římě se vyvinula praxe, že se půda propůjčovala v beneficium. V historické literatuře se obvykle cituje jako doklad Tertulian, podle něhož je možno držet půdu iure, beneficio, impetu, id est dominio, precario, vi.⁹⁹⁾

Pojmu beneficia používali římsí autoři ve smyslu dobrého činu. Ale ani ve formulářových sbírkách z území Galie nebyl význam beneficia nijak zpřesněn. Ve formulářové sbírce z Tours se propůjčují ad beneficium např. peníze (solidos nostros numero tantum ad beneficium accepisti).¹⁰⁰⁾ V řadě formulí narážíme na případy, kdy se mluví o udělení beneficia jistého pozemkového údělu a příjemce slibuje, že zaplatí tolik a tolik solidů.¹⁰¹⁾ Ve formulářových sbírkách z území, kde bylo v platnosti sálské právo, setkáváme se již s případy, které se pak v mnohem větším počtu vyskytují v listinách svatohavelských, kdy prekarie je doprovázena beneficium. Prekarista si vyprošuje v užívání věc, a to na dobu svého života.¹⁰²⁾ Často je zřejmé, že šlo o dřívější tradici, která byla zpětně propůjčena per beneficium.

Per beneficium se tedy nemusela vždy propůjčovat půda, nýbrž např. peníze. Tak např. o beneficiu se mluví v 6 formulářích Formulae Andecavences a z toho třikrát se beneficium vztahuje na peněžní půjčku. Dokonce skrze beneficium se regulují i majetkové poměry mezi manžely. Manželce se např. přisuzovalo užívání pozemku po dobu jejího života, zákonnými dědici alodu však byly děti.¹⁰³⁾

Koncil v Toledo r. 638 stanovil, že ten, kdo chtěl získat něco per beneficium, musil sepsat nejdříve prekarii.¹⁰⁴⁾ Podobné příklady nacházíme i ve formulářových sbírkách, zvláště ve Formulae Marculfi a Formulae Salicae Merkelianae.¹⁰⁵⁾ A konečně se v této podobě setkáváme s beneficium i v oněch soukromých listinách, které jsou otištěny u Pardessus.

V pozdějších tradičních knihách se však pojem beneficia vyhraňuje jen ve smyslu doživotního propůjčení půdy. Dříve však, než si všimneme této eventuality, která se stává pro pozdější dobu typickou, upřesníme si, co jsme prozatím zjistili o vzájemném poměru beneficia a prekarie. Z našeho rozboru vyplynulo, že beneficium bylo vlastně protipólem prekarie, lépe řečeno každá prekarie, měla-li být uskutečněna, musela být doprovázena beneficium. Je to konec konců pochopitelné i proto, že duchovní feudálové zajišťovali své prerogativy písemnostmi. Není tedy divu, že v případě, kdy slibovali udělit beneficium, požadovali jako záruku příslušnou listinu, která jim zaručovala splnění závazku. Královská moc však těchto písemností nepotřebovala, protože měla dostatek prostředků, aby si mohla vynutit vrácení propůjčeného majetku. Proto při královských beneficích nenacházíme příslušný korelát, tj. prekarii.¹⁰⁶⁾ Jinak však nebylo, alespoň pokud máme na mysli ekonomicko-právní

moment, rozdílů mezi prekaríí a beneficiem. V tradičních knihách zavazuje beneficium stejně jako prekarie k činži i jiným úkolům. Obě se liší nápadně od oněch propůjčení, v nichž se příjemce k něčemu podobnému nezavazoval.

Jaké závazky vyplývaly z beneficií? V právní literatuře se ujal rozlišení beneficií na beneficia nižšího druhu, kdy šlo o propůjčení půdy a beneficiář musel platit jistou činži, a na beneficia vyššího druhu, jimiž byly propůjčovány úřady a státní funkce. U nižších druhů beneficií nebylo vlastní propůjčení doprovázeno komendací, slibem věrnosti, ba ani závazkem, že beneficiář bude vykonávat vojenskou službu; chyběly tedy typické průvodní znaky tzv. vasality. O tom je možno se přesvědčit na příkladech z některých karolinských polyptychů. Tak např. v polyptychu abbé Irminona je uveden zřetelný příklad, kdy se beneficiář, jemuž se dostalo 2^{1/2} svobodného lánů (mansii ingenuiles), zavazuje k činži placené v naturáliích.¹⁰⁷ V některých soupisech se dokonce neuznává rozdíl mezi pozemky, které byly dány v beneficium „Mansii serviles“. V polyptychu St. Rémi vystupují jako vasalové kováři, řemeslníci vůbec a pak rolníci, kteří mají vedle svobodného mansu ještě jeden mansus z beneficiálního užívání. Povinnosti těchto vasalů se určují stejně jako povinnosti jiných poddaných. V jiných polyptyších jsou rozdílů vytyčeny určitěji a lánů půdy, které byly uděleny v beneficium, vylučují se tentokrát ze soupisu poddanské půdy.

Přechodný typ beneficia je zaznamenán v proslulém kapituláři z doby karlovské *Capitulare de Villis*, v němž povinnosti královských služebníků (forestarii, poledrarii, cellerarii) jsou určeny jako služby a oni sami pak osvobozeni od prací.¹⁰⁹ V kapituláři z r. 819 se činí rozdíl mezi terra censales a beneficiem. Tomu, kdo má v držení pozemky, které byly zatíženy činží, se přikazuje, aby buď zaplatil činži, anebo přijal jiné beneficium. (*Censum inde persolvat . . . vel portionen aliquam inde in beneficium accipiat unde se sustentare valeat.*)¹¹⁰

Právě tuto nižší formu beneficia bylo nutno objasnit, jelikož právě je typická pro bavorský a švábský okruh. Procházíme-li svatohavelskými listinami, seznáme, že zde beneficium slouží jako prekarie. Např. v listině č. 32 propůjčuje opat Jan jakémusi Warammanovi,¹¹¹ popřípadě jeho legitimnímu synu, půdu, kterou tento Waramman dříve daroval sv. Havlu, a to za činži, která obnáší dvacet sikel piva, bečku obilí a prase v hodnotě jedné saigy. Roku 765 daruje jakýsi Drutpert¹¹² jednoho poddaného s příslušným lánem a další tři otroky. Činže: deset sikel vína. Činže vyjádřena ryze peněžní formou činí tři solidy. V listině, kterou Wartmann zařazuje k r. 786, propůjčil Agino¹¹³ jakémusi Hupertovi statky, které Hupert dříve klášteru daroval. Činže: dvě bečky obilí a prase v hodnotě saigy. V listině 120 se propůjčuje Protoldovi jeho bývalý majetek. Činže je udána jednak v naturáliích (20 sikel piva, 20 beček chlebového obilí a prase v hodnotě saigy), jednak v úkonech (vyorati z jedné „zelgy“ jedno jitro), tak jak je zvykem na dominikálu (*sicut mos est in dominico arare*). Dále je tu závazek k práci o žních (*et II dies ad messe collegere*) a o senoseči (*et alios II ad fenare*). V listině z března 793 propůjčuje biskup Agino a hrabě Werdo¹¹⁴ jakémusi Peratoldovi, který daroval klášteru půdu

na dvaceti šesti místech, půdu zpět v užívání per beneficium. Činže činí tři bečky obilí et tres frisingas et VII karradas de cervisa. Z této tradice je zřejmé, že příslušná činže měla opravdu charakter pouhé rekognice,¹¹⁵⁾ závislosti na klášteřu. Uvedli jsme všechny důležité typy tradic a činží, které s nimi přímo souvisí. Nabízí se nám závěr, že činže nebyla nic stereotypního, nýbrž že její formulace značně variovala. Měřítka pro tyto výkyvy nelze ovšem hledat ve velikosti propůjčeného majetku, nýbrž v závislosti, do které se beneficiář dostával. Tam, kde šlo o darování občinika, na jehož znevlnění měl klášter zájem, ukládal dávky vyšší a mimoto vymezoval i formu dávky, kterou byli budoucí poddaní rolníci povinováni.

Dotkli jsme se hlavních složek beneficiální držby, jak se nám jeví v listinách švábského okruhu. Pokud jde o tzv. vyšší formy beneficií, stávají se běžnými až v pozdější době karlovské. Tehdy se objevují hrabata jako vasalové a dokonce i církev počíná vasaly disponovat.¹¹⁶⁾ Vyšší beneficia byla nejdříve známa v západní části franské říše.¹¹⁷⁾ Zde již v počátcích doby karlovské používalo se formy beneficia při propůjčování královských úřadů, hrabských funkcí apod.¹¹⁸⁾

V bavorském okruhu se nám dochovalo málo dokladů prekarie, sledujeme-li však tradice věnované bavorským klášterům pozorněji, shledáme, že i zde narážíme na stejný úkaz. Je otázka, proč se ve většině bavorských tradic s prekarií nesetkáváme? Na jedné straně je nasnadě domněnka, že se tak stalo proto, že se nám listiny uchovaly teprve v pozdějších kopiích a že záznam prekarie byl pro církevního držitele půdy tehdy již zbytečný. Na druhé straně však musíme mít na mysli i ten fakt, že v bavorských listinách převládala forma donace post obitum, kterou si tradent automaticky vyhrazoval užívání půdy po dobu svého života. V řadě listin si konečně tradent zaručuje usufruktus beneficiální formou samou. První domněnku by nepochybně potvrdzoval i příklad, jehož si již povšiml Bitterauf při rozboru tradic kláštera Freisingen. V listině uvedené pod číslem 157 věnuje jakási Catanie¹¹⁹⁾ vše, co zdělila po otci, klášteřu ve Freisingen. Ve stipulační formulaci vyhrožuje sobě, muži i dceři nejvyššími tresty božskými i zemskými pro případ, že by se chtěla znovu zmocnit darovaného majetku. Z pozdější listiny však vyplývá, že její dcera Engilshot dostala pozemek v užívání jako beneficium (listina č. 159). Ze srovnání obou listin vyplývá, že formulace v první listině byla nepřesná. To však bylo pravděpodobně důsledkem pozdějšího nedbalého opisu.¹¹⁹⁾ Jak na to upozornil Brunner, zachovala se nám v klášteře Mondsee prekarie přímo jako listina vřazená do jiné listiny beneficiální povahy. Vůbec je nutno mít na mysli, že mniši, kteří pořizovali opis listin pro klášter Mondsee, postupovali mnohem mechaničtěji. Proto nám uchovali v daném kodexu řadu prekarií.¹²⁰⁾

Prakticky má beneficium v bavorských listinách širší význam než v listinách svato-havelských. Narážíme tu na beneficia, která byla udělena knížetem a k jejichž uskutečnění bylo zapotřebí svolení knížete. O těchto beneficiích* jsme se již jednou zmínili, zde to doplníme jen některými příklady. Tak jakýsi Huperht převádí do držení kláštera statky, které označuje jako beneficium udělené mu kdysi knížetem

Tassilem.¹²¹) Někdy se udělení benefícia kryje přímo se souhlasem (konsensem) knížete; ovšem vždy tomu tak není. Přihlédneme-li ke zkráceným rukopisům listin, jak se nám uchovaly v *Breves noticie* a v *Indiculu Arnonis*, najdeme zřejmé případy, kdy se darování klášteru označují jako darování pozemků, které byly uděleny jako beneficium z královské komory (*ex causa dominica*). Kníže zde vyslovuje s beneficium souhlas. Jako knížecí leníci se uvádějí např. dva bratři, kteří darovali salcburskému kostelu 15 lánů svobodných i poplatných s příslušnými nevolníky, přičemž jim lány byly poskytnuty v beneficium z královské komory. (*Ex causa dominica eis fuit beneficiatum.*)¹²²) Sem patří i darování královských úředníků (mezi nimiž je např. i hrabě Grimbertus), kteří darují to, co mají z královské komory.¹²³)

Královského souhlasu však bylo zapotřebí tehdy, když šlo o darování lidí nesvobodných, kteří jsou označováni jako *homines potestatem habentes non a se*. Mezi nimi pak figuruje i „*servus*“.¹²⁴)

V *indiculu Arnonis* narážíme často již na velmi vyvinuté lenní vztahy. Vasal může zcizit udělené mu beneficium jen se svolením seniora, v tomto případě bavorského knížete. Tak jakýsi Bertcaos, Gaermund, Patto prodali pozemky *per licentiam Tassilonis ex causa dominica*.¹²⁵) Ze soupisu listin v *Breves noticie* vyplývá, že knížecí konsensus nebyl vyžadován v případech, kdy šlo o darování, která činili *homines potestatem habentes a se*,¹²⁶) tedy ti, kteří darovali přímo ze svého alodu (*propriam hereditatem*). Názorně se toto rozlišení projevuje i ve známém soupisu Urolfové pro klášter Niederaltaich. Zde se činí přímo zmínka o příslušnících knížecí družiny, kteří darovali společně s knížetem, „*Otilo dux . . . cum sociis condonavit*“, dále pak o lidech „*potestatem habentes non a se*“ a konečně o lidech svobodných, kteří darovali „*propriam hereditatem*“.¹²⁷)

Závěr, který je možno učinit, je takový, že knížecí souhlas byl podmínkou pro donaci, jestliže byl statek udělen v beneficium. Funkce konsensu byla však širší. Knížecího souhlasu využívala totiž i církve jako prostředku k zajištění svých práv, k dotvrzení autotradice, případně i ke confirmaci. Nepřekvapuje, že se s knížecím souhlasem setkáváme i v takových případech, kde jde o darování z vlastního alodu.¹²⁸)

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že v bavorských pramenech již narážíme na velmi rozvinutý lenní systém a že zde velká úloha připadá i knížecí družině. Již v roce 772 se činí zmínka o donaci jakéhosi Hiltipranta, který byl nepochybně družiníkem Tassilovým a jemuž bylo kdysi uděleno Tassilem beneficium. Řadu zmínek o družinících máme však i z doby karlovské, kdy šlo nepochybně již o družiníky královské.¹²⁹)

Pokusíme se nyní shrnout výsledky, k nimž jsme dospěli v této kapitole o vztahu mezi prekarií a beneficium. Ukázalo se, že ve většině pramenů je souvislost mezi prekarií a beneficium zcela jiná, než si běžně představovala právní škola (Roth, Brunner, Mitteis). Ukázalo se, že se nelze spokojit s výkladem, podle něhož beneficium vytvářely jen královské donace. Takovýto výklad je nejen násilný, nýbrž

i nehistorický. A ještě více vystupuje do popředí tato nehistoričnost, jestliže vznik benefícia spojuje s činností jen některých panovníků. Přitom ovšem nemám v úmyslu popírat, že např. řada ustanovení se tak vyhranila a precisovala. Nesmí se však zapomínat, že šlo o využití formy, která souvisela s hlubším obsahem proměn vlastnických vztahů typických pro formování raně feudální společnosti. V této době pozbývala prekarie nájemné formy a stávala se typem držby tzv. úročních rolníků. Moment mimoekonomického přinucení, vlastní připoutání k půdě, vystupoval více a více do popředí a představoval velmi často první krok na cestě k znevůli kdysi svobodných občanů. Prekarie a beneficium souvisí velmi těsně s rozpadem občinných forem a s přeměnou původního alodu v podmíněnou držbu. Držitelé beneficií, nebo lépe, jejich valná část, zůstávali po stránce formálně právní svobodnými, byli však připoutáni k větším držitelům půdy nejen závislostí právní, nýbrž i ekonomickou. Je zapotřebí zdůraznit, že tato forma „nižšího“ benefícia, jak o něm mluvili velmi často právní historikové, byla v raně feudální době převažující, i když nelze popřít, že se činže v některých pramenech zaměňovala vyšším druhem povinností.